

Ten geleide

De wereld staat in brand. Heel letterlijk op veel plaatsen - Turkije, Siberië, California, half Zuid-Europa. De klimaatverandering doet zich voelen, en wordt omgekeerd door al die branden ook weer versneld. De wereld staat ook figuurlijk in brand, al is dat misschien al eeuwen niet anders geweest: altijd wel ergens een brandhaard, een uitbarsting van geweld met ellende en lijden tot gevolg. Zoals wat er nu gebeurt in Afghanistan: de vele miljarden aan Amerikaans wapentuig vielen zonder slag of stoot in handen van de Taliban en het land wordt teruggestoten in de barbaarse duisternis van vrouwenonderdrukking, lijfstraffen en religieus fanatisme. Met ongetwijfeld opnieuw eindeloze stromen vluchtelingen tot gevolg. In onze woede en machteloosheid lijkt soms zelfs 'de schaduw der hoop' nog onbereikbaar.

En in zo'n wereld houden wij ons nu, dit halve uur, bezig met poëzie, de poëzie van Judith Herzberg. Ik ben er zelf wat verlegen mee. Maar zie het maar als een tegengeluid 'tegen de leuzen van hatelijk geraas', en niet alleen een tegengeluid, maar ten diepste ook een tegenbeweging.

1.

Natuurlijk kan ik in dit korte bestek geen beschouwing geven over het hele werk van Judith Herzberg. Ik stip slechts hier en daar wat aan. Haar werk is geworteld in de alledaagse werkelijkheid. Door haar aandachtige kijken worden de schijnbaar onbetekenendste details tot spreken gebracht. De alledaagse werkelijkheid blijkt dan een diepte en rijkdom te herbergen die we zelf in dat doodnormale verschijnsel of dat doorsnee tafereeltje helemaal niet ontdekten hadden en die het anders maakt, in een nieuw licht zet.

Dat schijnbaar doodgewone is ook een kenmerk van haar taalgebruik. Als je haar gedichten hoort, is het vaak net of je iemand wat voor zich uit hoort peinzen of alsof je een flard van een gesprek opvangt.

Als ze al hoogdravende woorden of gedachten gebruikt, is het vooral om die door te prikken. Een religieuze dichter is ze niet, en toch valt haar poëzie in de context van onze podcasts zeker niet uit de toon. Ook wij dragen, neem ik aan, vele gradaties van geloof en ongeloof in ons mee. Ik ben ervan overtuigd dat Judith Herzberg ons veel te zeggen heeft.

Zoals in dit gedicht, 'Over een wesp'. Het is geïnspireerd door een Engels gedicht uit de zeventiende eeuw over een wesp, dat de dichter besluit met de bede 'O Heer, verhelder mijn benevelde blik, zodat ik uw goddelijkheid mag aanschouwen'. Herzberg gebruikt die regels vervolgens als motto voor haar gedicht.

Over een wesp

*'Lord, clear my misted sight that I
May hence view thy Divinity,'*

Ik geloof niet zo in god, wel
ken ik soms een veel te groot gevoel

naar aanleiding van een kleinigheid.
Misschien is dat wat overblijft
als je een wesp zo nauw beschrijft
en zo de afwerking bekijkt
dons satijn en bombazijn
van zo'n verstijvend lijfje
en weet dat het geen wonder is
of als je het een wonder noemt
je zelf, je oog, je medeleven
ook zonder 'wonder' mee mag doen.

Ze ziet het magistrale oplichten in de gewone alledaagse werkelijkheid, soms door heel nauwkeurig te kijken en zich te laten raken door het wonderbaarlijke in een schijnbare kleinigheid, zoals in het gedicht over de wesp. Niet alleen het wonder van het satijn en bombazijn van het verstijvende lijfje. (Hoor je het prachtige klankspel van ij? Bombazijn is trouwens een stevig soort katoen.) Niet alleen dat wonder dus van die zintuigelijke ervaring, het zien en voelen van een dode wesp, maar ook het wonder van wat dat allemaal bij jouzelf teweeg brengt: 'je zelf, je oog, je medeleven'. Allemaal zo gewoon en vanzelfsprekend dat je het haast geen wonder kunt noemen. In diezelfde sfeer passen haar gedichten over haar afwasmachine, over een paar gypjes, het wachten op de bus dat zo eindeloos duurt, ja zelfs over een afgedankt condoom op de vloedlijn, dat bij mij vooral afkeer en ergernis teweeg zou brengen, maar dat haar tot vertedering en bijna verrukking brengt over het 'goeiig, afgedankt dingetje', met het besef '... hoe internationaal en goedertieren liefde is'. Ze ziet andere aspecten van de werkelijkheid dan de voor de hand liggende, ze denkt die werkelijkheid zo óm, maakt haar tot een ándere werkelijkheid, die toch, tegelijk, dezelfde blijft.

Nu zou het zomaar kunnen lijken dat Judith Herzberg zich in haar poëzie alleen bezighoudt met het menselijk bestaan in zijn kleine, individuele dimensie, maar dat is bepaald niet zo. Ze is niet bang om de actualiteit in haar gedichten te laten meeklinken. Geregeld vormen krantenberichten de aanleiding tot gedichten, en in een recente bundel, *Klaagliedjes*, neemt ze de graaicultuur van de grootgeldbezitters op de hak. Maar steeds bewaart haar poëzie de subtiele balans tussen tijdloosheid en historische bepaaldheid.

Dat is zeker ook het geval met het volgende gedicht, 'Politiek bewustzijn'. Het staat in *Strijklucht*, een bundel uit 1971.

Politiek bewustzijn

De vreselijkste beelden, zei hij, laten
mij niet meer los. Ik slaap er niet meer van,
zei hij, zijn hoofd in zijn handen.
En de arme dronken Jan,
met zijn armen vol dozen vol appels
moest zelf maar zien hoe hij de deur uitkwam.

Wij die hier zijn liggen wakker,
zien: een stoel op een muur gezet
een boomtak waaraan een vlag wappert
een jongen met jongenshanden.

Hij die daar is diep in slaap
droomt dat hij hier is en iedereen heel,
juist wil hij opstaan, de deur open houden
voor iemand met dozen vol appels.

Je ziet een vriendengroep voor je, mogelijk zelfs een politieke actiegroep, passend bij het tijdsgewricht van de vroege jaren zeventig, toen de verbeelding misschien niet aan de macht was gekomen, maar de gevestigde orde toch aardig door elkaar geschud werd. Er was opstandigheid tegen de wereld van de harde politiek. Er waren demonstraties tegen de oorlog in Vietnam, hongerstakingen, bezettingen en ga maar door. Er werd veel overlegd, gepraat en gediscussieerd, en veel gedronken (en ongetwijfeld ook gerookt en gevrijd). Het gedicht zet geen vraagtekens bij de oprechtheid en de goede intenties van de anonieme 'hij', al kun je achter het zwaar aangezette 'zijn hoofd in zijn handen' misschien wel een zekere ironie vermoeden. Die licht theatrale houding lijkt er in elk geval voor te zorgen dat de spreker geen oog heeft voor een vriend die met zijn armen vol staat te stuntelen bij de deur.

In de tweede strofe worden krantenfoto's of televisiebeelden van oorlogssituaties opgeroepen, niet op hun gruwelijke hoogtepunt, maar als het ware in de nasleep of een gevechtspauze. Het geweld wordt niet getoond, maar de ontredde wordt sterk gesuggereerd. We liggen er wakker van.

Die 'jongen met jongenshanden' is dubbelzinnig: het klinkt onschuldig, maar we weten maar al te goed dat ook jongenshanden kunnen slaan en stompen, kunnen schieten. Tegelijk wijst het terug naar strofe 1, naar die Jan met zijn armen vol dozen vol appels, en wijst het vooruit naar die persoon die droomt, in strofe 3. Want in de laatste strofe wordt een tegenstelling gemaakt tussen de slapeloze nachten die wij in onze veiligheid hebben van dat geweld, en de diepe slaap waarin iemand daar gedompeld is, een leeftijdgenoot, die droomt van vrede. Een vrede die hem in staat stelt tot attentheid en juist dat kleine gebaar van behulpzaamheid, waar de eerste vriend in zijn bezorgde vrijheid niet aan toe kon komen.

Wat is de bezorgdheid om verre conflicten waard, als je pal voor je neus niet ziet wat voor helpende hand je kunt reiken? Het is als een kritisch spel met de lijfspreuk van de vrouwenbeweging in die jaren: het persoonlijke is politiek. Ze geeft er een andere lading aan zonder dat de oorspronkelijke betekenis uit het zicht verdwijnt. Wat is de politieke inzet waard als je voorbijgaat aan wat er nodig is op persoonlijk vlak?

In het volgende lied, ook een gedicht van Judith Herzberg, speelt zij op vergelijkbare wijze met onze blik op de werkelijkheid:

2.

Er is nog zomer en genoeg

Er is nog zomer en genoeg
wat zou het loodzwaar tillen zijn
wat een gezwoeg
als iedereen niet iedereen ter wille was
als iedereen niet iedereen op handen droeg.

Een toepasselijk lied, zo tegen het eind van de zomer. Er wordt een ideale wereld geschetst, waarin iedereen voor elkaar zorgt, elkaar ter wille is en op handen draagt. Het wordt voorgesteld alsof dat de werkelijkheid is. Het tegendeel wordt wel benoemd, maar als een irreële voorstelling: *Wat zou het loodzwaar tillen zijn, wat een gezwoeg, als iedereen niet iedereen op handen droeg.* Dat is natuurlijk tegen beter weten in (net als de beginregel op dit moment). Is het superieure maar schrijnende ironie? Of werkt het misschien als een zo aanstekelijke verwoording van een gewenste werkelijkheid dat je je er vanzelf een beetje naar gaat gedragen?

Judith Herzberg is de dochter van de Joodse schrijver Abel Herzberg, een overlevende van Bergen-Belsen; zelf heeft ze als onderduikkind de oorlog overleefd. In het laatste, lange, gedicht dat we horen klinkt de oorlog die zijzelf meemaakte en de wereld van de concentratiekampen duidelijk mee, met dat massagraf en die bulldozer, al zijn die beelden helaas niet exclusief meer voor de Tweede Wereldoorlog. Het is het tweede gedicht van een serie van drie, getiteld 'Regels geschreven tijdens plaatselijke vrede', en alleen al in dat ene woordje 'plaatselijke' gaat een waaier van betekenissen, nuances, tegenstemmen schuil. Het gedicht is te lang om hier nu strofe voor strofe na te lopen en dat is ook niet nodig, want het is geen duister gedicht. Ook hier zou je dat motto 'het persoonlijke is politiek' op de achtergrond kunnen denken.

De dichter somt hier een aantal persoonlijke, individuele redenen op voor het ontstaan van oorlogen. De eerste is de behoefte aan het 'groot effect', dat zich al in de kinderstoel manifesteert - wie heeft het niet ooit meegemaakt dat een peutertje kraaiend van plezier met zijn vlakke hand in een bord pap slaat? En dan tot slot de meest serieuze reden, de ongelijke verdeling van talent en van geluk en de behoefte van de verongelijkte om dan maar te laten voelen dat hij recht van bestaan heeft. Maar dan dat onverwachte einde, de naïef verwonderde vraag, waarom het vrede wordt. Het beeld van de voor haar ultieme dreiging, de deportatietreinen naar de vernietigingskampen, een beeld zo dreigend dat veel Joden die de oorlog hebben meegemaakt nooit meer in een trein willen zitten, juist dat beeld wordt hier symbool van een andere werkelijkheid, die van vrede, van vriendschap. Biedt dat korte einde tegenwicht tegen die 'meer dan genoeg' redenen waarom het steeds weer oorlog wordt? Misschien niet, niet in de kleine omvang die het krijgt in dit gedicht, en niet in de boze werkelijkheid van de wereldpolitiek. Maar wie het niet ziet, doet zichzelf tekort en doet ook de werkelijkheid tekort met haar vele aspecten en haar rijkdom aan kansen en mogelijkheden. De werkelijkheid zien als ondoorgrondelijk wonder, daarin kunnen we ons laten scholen door de poëzie van Judith Herzberg. Want de wereld zien als wonder, ook dat is een aspect van 'waarom het vrede wordt'.